

SIPOS LAJOS

Irodalmi kontextus, történelmi analízis, médiá-hermeneutika

LENGYEL ANDRÁS: A MINDENNAPOK
SZEMÜVEGKÉSZÍTŐI

Nap Kiadó
Budapest, 2013
3300 Ft

”

1948 után túlságosan gyorsan kényszerült az irodalmi közélet a 19-20. század fordulóján elkezdődött magyar modernizációs kísérletek újraértelmezésére is. Ebben a kényszerigyekezetben a politikai szempont vált meghatározóvá. Így lett 1945 korszakhatár a művészetekben, ezért lett éles választóvonal az ideológiailag „feldúsított” *Új versek* 1906 februári megjelenése, ezért sikkadt el és politizálódott át az irodalomban a magyar avantgárd és a festészetben a Nyolcak mozgalma. És így kerülhetett sor a közsajtó szándékos kirekesztésére is. Az írott médiában ugyanis az aktuális események, a róluk összeálló elemzések a történések idejének különbözőképpen megformált interpretációját jelentik, a dolgok maguk jelennek meg itt és ekkor, semmiképpen nem teljesítve ki az utókor esetleges politikai kívánalmait.

Napjainkra a sommás és egyszerűsítő ítéletek jórészt eltűntek. Az irodalmi közgondolkodás nem kapcsolja a magyar irodalmi és kulturális modernizáció kezdetét sem Adyhoz, sem egyetlen kötet megjelenéséhez. A modernitás kibontakozását a 19-20. század fordulójának kispőzójában, újságcikkekben, néhány Ady-versben, a Nyolcak alkotásaiban, Bartók és Kodály népzene-történeti kutatásaiban véli megtalálni. A zeneszerzők fonográfos gyűjtőútja Erdélyben, Bukovinában, a Zobor-vidéken és Nógrádban 1905-ben, Czóbel Béla „kivonulása” a nagybányai iskola alkotói közül 1907-ben és találkozása Kernstok Károllyal nem kisebb jelentőségű esemény ebben az összefüggésben, mint az *Új versek* megjelenése.

A sokirányú folyamatként értelmezendő modernizáció interpretációból azonban még mindig kimaradni látszik az írott sajtó és a sajtóanyag vizsgálata. Azért is meglepő, hogy a

média-hermeneutika a nem valódi szerepe szerint van jelen a korszakról való gondolkodásban, mert látványos szakmatörténeti esemény is zajlott ekkor. Ekkor került sor a sajtószabályozás parlamenti vitájára, s ennek előzeteseként az Otthon Írók és Hírlapírók Körében és Budapesti Újságírók Egyesületében az érintettek találkozájára, akik között ott volt Miklós Andor, az első modern újság, az 1910-től megjelenő *Az Est* tulajdonosa és főszerkesztője, Kemény Simon, Pakots József, Pünkösti Andor és Székely Sámuel.

Lengyel András, aki tanulmánykötetekben értelmezte a magyar irodalom meghatározóan fontos szerzőit, műveit és a törekvéseket a klasszikus és a késő modernitás egymást átfedő idejéből és a késő modernitás korszakából, talán legelsőként ismerte fel, hogy az irodalmi folyamatról szóló autentikusabb narratívában elengedhetetlen a médiatudományi megközelítés. Több okból is. Először azért, mert a korszak magyar költőinek, íróinak jelentős része professzionális vagy alkalmankénti újságíró is volt. Nem csak az „elit kultúra”-ba sorolt Mikszáth Kálmán, meg Kiss József, valamint Cholnoky Viktor, Csáth Géza, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Babits Mihály, Juhász Gyula, Tóth Árpád és Móricz Zsigmond tartozott bele ebbe a körbe, de a „tömegkultúra” olyan szerzői is, mint Harsányi Zsolt, Kádár Endre, Surányi Miklós, Szomaházy István, Szederkényi Anna és a San Remo-díjra Babitscsal egy évben felterjesztett Lux Terka is. E két alkotócsoport természetesen másként és másként volt újságíró. Az első eszmehirdető és értelmező pozícióban képzelte el a maga munkáját. A második érdekességek hajszolásával vagy a korszak által sugalmazott, gyakran egyszerűsítő politikai és társadalmi eszmék közvetítésével kívánta megalkotni a maga szemléleti és gyakorlati státusát. A médiatörténeti-médiatudományi megközelítés mindezekén túl azért is fontos, mert a korszak meghatározó alkotók életművének nem elhanyagolható része csak az újságok lapjain maradt fenn. A kötetbe-emelés értéknilyánító gesztus volt. Könnyen előfordult, hogy egy-egy újságban megjelent írás vagy esetleg egy-egy műcsoport áldozatul esett a szerző aktuális mérlegelésének, vagy nem illett a készülő cikk- vagy tanulmány kötetbe. De az sem kizárt, hogy a szerző által kevésbé fontos írásokat az utókor különös jelentőséggel ruházza föl, mint ahogyan ez történt a Kosztolányi Dezső által szerkesztett *Pardon* rovat cikkeivel.

Lengyel András *A mindennapok szemüvegkészítői. Sajtótörténeti tanulmányok* című könyvében az általa korábban vizsgált szerzők egy részének publicisztikai írásait vonta be az életművek és a korszak értékelésébe. Felfogása szerint ugyanis szükséges minden esetben „az elszórt iratok számbavétele”, a „történeti sajtókutatás”, az „esettanulmányok készítése”. Az itt közölt dolgozatok a korszak központi problémáit foglalják szavakba: a publicisztikai alkotások „szép-írás”-ként való megjelenését és a modern újság-rovatok kialakulását (*A vezércikk író Cholnoky Viktor, A Hét „Toll és Tőr” rovatáról*), az *Est*-lapokkal teret hódító modern sajtóműfajok és a sajtóirányítás kialakulását (*A „bűn” elbeszélhetősége, Hatvany Lajos Pesti Naplója, Az úgynevezett ál-Az Est. Egy médiacsata története, Sebestyén Arnold és Az Est médiamarketingje*), továbbá a politikai sajtóbefolyásolás megvalósulásának technikáját (*A Népszava sajtórendészeti ellenőrzése – 1929*). A könyvben központi helyet foglalnak el a Kosztolányi-életműhöz kapcsolódó média-hermeneutikai dolgozatok. Mindenekelőtt a már idézett *Pardon* rovat története.

A rovat 1919. szeptember 28-án napilapként induló *Uj Nemzedék* sorozata volt. A Bangha Béla és Milotay István szerkesztésében megjelenő újságnak lett a munkatársa a mindig is újságírói fizetésből élő Kosztolányi Dezső. Mivel a leírt szövegek esztétikai önértéke volt számára minden esetben a meghatározó, nem pedig az írásait közlő vagy munkáját igénybevevő

orgánum valódi vagy vélt politikai orientációja, ezért mérlegelés nélkül fogadta el a felkérést (s pusztán a *Népszava* később érkezett megkeresése miatt nem lett annak a lapnak a munkatársa, ha hinni lehet Kosztolányiné visszaemlékezésének).

Kosztolányi a rovatvezetői státus elfogadásakor nem csak a felkérés időrendje vagy az esztétikai meggyőződése okán nem mérlegelte a korábban a *Nyugat* ellenében megalapított *Magyar Kultúra* vezetőjének, a „militans eclesia” képviselőjének, Bangha Bélának és Milotay István szerkesztőnek a feltűnését a napi sajtóban. A magyar nemzet tagjaként és az ezer éve létezett magyar állam polgáraként azok közé tartozott, akiket legmélyebben érintett a politikai és társadalmi változás. Már a családjában is. Szülővárosa, Szabadka a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett. Édesapja elvesztette gimnáziumi igazgatói állását és nyugdíj jogosultságát. 1900 áprilisában–májusában személyesen családott a politikában, akárcsak Jászi Oszkár, Károlyi Mihály, Kunfi Zsigmond és Babits. Megtapasztalta az I. világháborúban győztes nagyhatalmak színeváltozását, a népek önrendelkezési jogának semmibevételét, a háború előtti Magyarország területén élő nemzetiségek államalapítási és mohó területfoglalási ambícióját. Tiszttáztalan volt számára a királyság helyére lépett köztársaság, az azt felváltó proletárdiktatúra, az e formációkban szerepet vállaló emberek indítékrendszere, esetenkénti hit-szegése, az erkölcs, a politika és az igazság összeegyeztethetlensége. Az 1919 ősztől formálódó új világ mindenféleképpen ismeretlen volt az ő szempontjából. A *Pardon* rovatban, a szerkesztő szándéka szerint, a Tanácsköztársaság bukását megelőző hónapokból a politika nevében elkövetet köztörvényes bűntetteket, a tömeges letartóztatásokat, egyéni árulásokat kellett szavakba foglalni. A lap újságíróinak és olvasóinak a tettek megfogalmazása, a bűnösök leleplezése, a *morális elítélés* volt az elsődleges.

Ebben a vonatkozásban a Lengyel András által felsorolt, korszakot jellemző tényeket még tovább lehet szaporítani. 1919 őszének embere ugyanis nem csak a már felidézett történéseket élte meg, de emlékezett arra is, hogy az 1890-es évtizedben a kormányzat elindított egy mezőgazdasági, ipari és közoktatási reformot, melynek eredményeként a magyar királyság lakói 1913-ban már érezkelhetően jobban éltek. Az ország – Pritz Pál *Nem a házat, a hazát kell építeni* című cikkében írt erről az *Egyenlítő* 2012/5. számában – a nyugat-európai fejlődés 60.4%-át érte el, hazánk ekkor volt a legközelebb a kontinens legfejlettebb államaihoz. Kialakultak a Monarchia egésze számára dolgozó nagyvállalatok. A mezőgazdaság gépesítése szigorú állami előírások szerint ment végbe, ügyelve arra, hogy a gépek ne szorítsák ki a nagybirtokokon alkalmazandó kézi erőt. A századfordulón francia, német, svájci és belga tapasztalatok alapján épültek gimnáziumok, majd mindenütt létesültek falusi és tanyai iskolák. Az 1918 őszétől kezdődő időszakban ugyanakkor számtalan hibás személyi döntés is rontotta az ország helyzetét. Lindner Béla honvédelmi miniszter kinevezése (melynek eredményeként a frontokon 350 ezer magyar katona tette le a fegyvert, s vált hadifogollyá), Szamuely Tibor teljhatalma, a „Lenin fiúk” megszervezése, a Felvidéket visszafoglaló Vörös Hadsereg visszarendelése, a földosztással megnyerhető nincstelen falusi emberekből felállítható „szoldos hadsereg” helyett szedett-vedett önkéntesekből toborzott katonai alakulatok erőltetése, amint erről Pritz Pál írt idézett tanulmányában, rossz emlékeket hagyott a korszak emberében.

Lengyel András négy tanulmányban, közel nyolcvan oldalon fogalmazta meg a maga helyzet-feltáró és értelmező narratíváját. Sajtóműfaji szempontból elkülönítette a *Pardon* rovatot minden korábbi és későbbi, azonos célú szövegek csoportjától. Szavakba foglalta a „glossza-méretű”, polemikus, állandóan egy irányba mutató, retorikai szempontból az „ele-

gancia és a brutalitás” keverékét mutató írásokat. A „pardon” szó előfordulása rovat- és írás-címként, valamint a szövegekben, Lotman kifejezését kölcsönözve, egy „szemantikai egyéniséget” rajzol ki. Ez a retorikai tény nem csak a rovatszerűséget erősítette, hanem felveti annak a lehetőségét is, hogy az egyes glosszákat vagy blokkokat ugyanaz a személy írta. Ez a személy lehetett maga a rovatvezető, de az is elképzelhető, hogy Kosztolányi csupán a rovatot alkotta meg, kijelölte „a megírandó témákat”, gondozta a szövegeket, megemelte stilárisan az írottakat, a szerzők pedig, legalább is alkalmilag, más írók, újságírók is lehettek. Lengyel András minden teoretikusan elgondolható változatot számba vett, minden esetben egyaránt mérlegelte a mellette és az ellene szóló érveket, értelmezte az *Uj Nemzedék*, a belőle kivált *Magyarság*, a korábban alakult *Nemzeti Újság* rivalizálását, a polémiában részt vevő Szabó Dezső és a bécsi emigráció egyes tagjainak állásfoglalását vagy tamáskodását, Kosztolányiné és Göndör Ferenc beszélgetéséből készült, az *Ember* című újság 1920. május 1-jén megjelent cikkét. Mindezek alapján valószínűsítette, hogy a *Pardon* rovatban megjelent szövegek nagy részét Kosztolányi maga írta; néhány glosszának nem ő, hanem – a szerző nevének megjelölése szerint – Kádár Lehel és Lendvai István volt a szerzője; Kosztolányi ebben a rovatban azonban nem csak pénzkereső zszurnaliszta volt, de önmaga új identitásának megformálója is, a politikától távol álló íróé, aki a maga és általában az írók szemléleti pozícióját az ekkor írni kezdett *Nero, a véres költő* című regényben tematizálta igazán. A *Pardon* rovat egyes darabjainak szerzőségét azonban stílusvizsgálattal kell eldönteni azok között a keretek között – tehető hozzá fejtegetéseihez –, melyeket a korszak sajtójának hermeneutikai analízisével Lengyel András megjelölt.

Mint minden nagy ívű gondolatmenet, az itt közölt, Kosztolányi pályáját értelmező négy írás is újabb vizsgálatokra serkent. Lengyel András ugyanis fejtegetéseiben elkülöníti a korszak emberének értelmezhető *morális* szempontját a történeti távlattól. Ebből a szempontból „lényegesebb”-nek ítéli „a rovatban kiformalódó [...] antiszemita és antiliberalis ihletettségu demokrácia ellenesség” új *politikai* alakzatainak kialakulását, melyek „egy új beállítódás bázisán egészen a nyilas hatalomátvételig mutatnak előre”. A kevesebb korszakismerettel rendelkező olvasónak ez a gondolatsor akár azt is sugalmazza, de legalábbis nem zárja ki, hogy ebben a *politikai folyamatban* talán Kosztolányinak is lehetett valamilyen akaratlan „személyes szerepe”.

A Horthy Miklós nevével jelzett korszakról, melyet Keresztury Dezső szerint méltányosabb lenne a társadalmi- pénzügyi- politikai konszolidáció tíz éves miniszterelnökségével s a politikai irányításban végig megvalósuló jelenlétével Bethlen Miklósról elnevezni, a tudományos kutatás máig sok mindent nem tárt föl és nem hasznosított. Nem véletlen, hogy e történelmi periódusról szóló legautentikusabb tanulmányt Thomas Sakmyster írta európai és amerikai levéltárak anyagának felhasználásával az USA-ban 1994-ben. És az sem megmagyarázhatatlan, hogy az 1919 őszétől „politikai antiszemitizmus”-ként jelentkező *érzületről* Kornfeld Móric *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok* című 2006-ban megjelent gyűjteményben és a kötetet összeállító Széchenyi Ágnes nyolcvan lapos bevezető írásában lehet differenciáló megállapításokat olvasni. Az 1918–1920 közötti időkről Salamon Konrád könyve, a 2001-ben kiadott *Nemzeti önpusztítás 1918–1920* kínál meggondolásra új tényeket és új szempontokat, hiteles felismeréseket.

Az emlegetett tanulmánykötetektől jól látható, hogy a magyarországi kulturális-társadalmi-politikai modernizációt a 19–20. század fordulóján elindító értelmiségi csoport *evolu-*

cionista változásokat kívánt. A Magyar Szociáldemokrata Párt, Kufi Zsigmonddal, Szabó Ervinnel és Garami Ernővel a szavazati jog kiterjesztésével *parlamentáris úton* akart hatalomba kerülni. A szabadkőműves páholyok, köztük a budapesti, melynek vezetője Jászi Oszkár volt, a Radikális Párt későbbi elnöke *kulturális felvilágosító munkával és új intézményekkel* kívánt a társadalom helyzetén javítani. Az 1918 decemberében és 1919 januárjában Moszkvából hazatért hadifoglyok kis csoportja: Kun Béla, Münnich Ferenc, Szamuely Tibor és az itthon hozzájuk csatlakozott Lukács György, Balázs Béla és mások, a kommunista „világpárt” részlegeként a Lenin által elgondolt *világforradalmat* akarta szolgálni. Magyarországon *permanens forradalmi diktatúrát* kívántak megvalósítani a korábbi kormányzati, hivatali, iparirányító és földtulajdonos rétegek teljes kiiktatásával, esetleg részleges likvidálásával.

1919 áprilisától az országban dúló politikai küzdelmek távozásra készítették Jászi Oszkárt, Károlyi Mihályt s lényegében Kunfi Zsigmondot, a modernizációra készülő művész és értelmiségi csoport majdnem minden tagját arra ösztönözték, hogy a társadalmi szerepvállalás és új önazonosság-keresés helyett lépjenek vissza a maguk szakmai-művészi világába. A kortársak szemében a politika hullámverései és az emberi reakciók könnyen elfedhették a cselekedeteket indítékait.

Ez ismétlődött meg az 1919 őszi *Pardon* rovat esetében is. A *morális* indítékú megnevező cikkeket a különböző politikai csoportokhoz tartozó különböző társadalmi helyzetű és vallású emberek másként és másként fogadták. A két forradalom politikai szervezkedéseiben számottevően nagy volt a zsidó családokban születettek aránya, amint erről Kornfeld Móric idézett könyvében részletesen írt. Az *Uj Nemzedék*ben megjelent glosszában megidézték egy része is ebből a körből került ki. Ez a kör azonban korántsem volt homogén. Kun Béla például többször hangoztatta: zsidó anyától és zsidó apától született, ő azonban nem zsidó, hanem világforradalmár. Mások nem gyakorolták vallásukat, dekrálálták különállásukat vagy egyszerűen materialistának mondták magukat. A zsidó családokból származó politikusok és hivatalnokok, amint Kornfeld Móric írt erről, egykori hitsorsosaikkal, ha nem velük azonos politikai oldalon álltak, különösen erős indulattal bántak el. A belügyi és az ügyintézői apparátusban természetesen akadtak elvadult szadisták is. Ez utóbbiak, akárcsak a 20. század két későbbi európai diktatúrájában, az emberekkel meg akarták tagadtatni eszményeiket (mondta a kommunista és fasiszta kormányzatokról Kertész Imre a Nobel-díj stockholmi átvételekor), alkalmazkodásra kényszerítették, „a kanti kategorikus imperatívusz [t] az etikum, az önfenntartás hajlékony szolgálólányá”-nak a szerepére szorították. Mindezeket talán azért érdemes szöbáhozni, mert nem elképzelhetetlen (Lengyel András nagyon árnyalt elemzése ellenére sem), hogy 1919 ősztől két folyamatról volt szó. Legelőször a morálisan elítélendő szerepet vállalók megnevezéséről. Ez a megnevezés aztán az *Uj Nemzedék*ben és a korszak más újságjaiban, főleg az 1930-as évek második felében „antiszemita és antiliberalis demokrácia ellenesség”-et jelentett. Kosztolányi rovatszerkesztői szerepvállalása és esetleges szerzősége csak az első szakasszal volt kapcsolatban. A második politikai hullámához nem volt köze.

Nem kevésbé fontos és érdekes Lengyel András könyve az 1900-tól 1948-ig tartó időszak szempontjából is. A szerző számba veszi a sajtótörténet eddig elhanyagolt vagy egyáltalán nem érintett területeit. Értelmezi *Az Est*ben 1910 és 1919 között megjelent bűnügyi riportokat, a riportok beszédmódját, a történetmondás, az ítéletalkotás és az általánosítás nyelvi formáit, az 1920-tól a konzern tulajdonába került *Pesti Napló* 1917–1919 közti időszakát. Összefoglalja *Az Est* ellen indított 1921-es médiacsata történetét, a lap „leleplezése”-re készí-

tett lejárato lappéldányt, az újság 1919 és 1930 közötti médiamarketingjét, melynek eredményeként a vállalt három lapja: a *Pesti Napló*, a *Magyarság* és *Az Est* napi ötszáz ezres példányban jelent meg. Nagy teret szentelt a szociáldemokrata *Népszava* 1929-es évfolyamának, meg a szegedi *Népszava* 1948-ban megvalósult „gleichschaltolása”-nak. Sok szempontból kinnál metodológiai újítást az Adyval párhuzamosan dolgozó, az 1900-as évtized első időszakában vezércikkeket író Cholnoky Viktor pályafordulata.

Cholnoky Viktor (Lengyel Andrással szólva) „sok ok folytán alkalmas arra, hogy egy-egy – mélyebb meghatározottságú – kánoncsere részeként »talpon maradó« életművek mellé fölzárkózva s mintegy a kánon kiegészítőjeként és bővítőjeként mai értelmezői érdeklődést kapjon”. Cholnoky azonban legföjljebb novellistaként szerepel az irodalomról való gondolkodásban. Kívül esik az érdeklődésen *A Nap* című lapban megjelent huszonegy vezércikke. Ezek az írások, megformáltságuk és beszédmódjuk mellett a világról, a társadalomról és a nemzet-ről gondolkodó embert mutatnak, aki kritikusan szemlélte a maga korát, Tisza István kormányzását „hazafiatlan kaland”-nak nevezte, nehezményezően írta le a modernizációs folyamat „nemzeti”-t gyengítő voltát. Erdéllyel kapcsolatban, nyolc évvel a világháború kitörése előtt, megelőzve Adyt is, felidézte a román, a német, az osztrák és a szláv nacionalizmusokat, ugyanakkor bírálta a román sovinizmus Erdélybe „átcsempészett és szemérmetlen üzött rendszerét”. Politikaértelmezésében egyszerre kapott hangot a kiegyezéshez való ragaszkodás, a Béccsel szembeni sérelmi politizálás és a magyar kormányzati politika alárendelése az osztrák érdekeknek. Megkülönböztette a „történeti”, az „érzelmi” és az „aktuális” hazafiságot. Az európai politikai helyzetből kiindulva, „a német sovenizmus” [!], „a francia nacionalizmus” [!] elítélésével párhuzamosan többször hitet tett a magyar nemzeti politika mellett. 1906. szeptember 9-én ezt írta vezércikkében: „Magyarországon a nemzeti politika nem bor-nírtságot jelent, nem fajprepotenciát, nem osztályuralmat, hanem ideális és minden mellék tekintettől elvonatkoztatott szabadságvédelmet, haladást, felvilágosodottságot a folyton felettünk lebegő reakcióval szemben”. Bizonyos pontokon tehát Cholnoky a maga hazafiság fogalmában egybefogta a korszak meghatározónak és kizárólagosnak tekintett „hazaszeretetet”, a „szabadságvédelmet”, a liberálisoknak tulajdonított „általános emberi szabadságjuss” gondolatát, a szociáldemokraták és a szabadkőművesek jelszavai közül az osztályuralom és a faj fogalom elvetését meg a haladáselvet.

Cholnoky Viktor vezércikkeiben több felbukkant a koreszmék közül. Szociális érzékenységében benne volt a vulgármárxizmus néhány alapeleme, a kapitalizmuskritika, a patriarchális társadalomeszmény ellehetetlenülésének diagnosztizálása, szavakba foglalta a „modern világ ellentmondásait”, a hatalmi racionalitás hiányát, a társadalmi csoportok belső érdekeinek koncentrációdást és mozgását. A vezércikkek írása közben felgyűlt, csoportosított és a valósággal szembesített tapasztalatait általában eseti jelenségként kezelte. A novelláiban ugyanakkor a vezércikkíró valóságismerete a szépírói beszédmód regiszterében érvényesült. Ez a tény, akár csak az Ady-cikkek és az Ady-versek érintkezési pontjainak regisztrációja, új szempontokat adhat mindkét szövegforma befogadásához.

Ez a tanulmány (és az egész könyv) pedig megerősít egy ma feledésbe menni látszó gondolatot. Azt nevezetesen, hogy a műveknek ugyan valóban önértékük van, az önérték azonban csak akkor értelmezhető igazán, ha az interpretációra vállalkozó ismeri az adott szerző teljes életművét.